

SİYASAL KATILMANIN İDEOLOJİK ORTAMI (*-**)

Cem EROĞUL

Katılma ilişkisinin doğması için, katılmaya elverişli bir hukuk çerçevesinin yanı sıra, bulunması gerekli bir koşul da, uygun bir ideolojik ortamdır. Gerçekten, bir toplum bağımsız bir devlete sahip olabilir, yurttaşlar can güvenliğinden ve asgari bir eğitim olanağından yararlanmakta bulunabilirler; hatta, katılmaya açık bir hukuk düzeni yürürlükte bulunabilir. Yine de, katılmaya kalkışma “ihamet” olarak görüldüğünden veya yetkeye (otoriteye) “saygısızlık” sayıldığından ya da sadece “değmez” bulunduğundan, -ya da başka herhangi bir ideolojik nedenden dolayı- katılma olayı fiilen görülmeyebilir. Bu bakımdan, katılma olabilmesi için, asgari düzeyde de olsa, katılmayı

(*) Bu yazı Sadun Aren'e Armağan Kitabından alınmıştır. (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları-8 Ankara 1989. s. 235-244).

(**) Kimilerine gülünç gelir mi bilmem ama, gerçek şu ki, 25 Şubat 1983'te, 1402 sayılı yasa uyarınca SBF'ndeki görevime son verildiğinde, “Türkiye’de Yurttaşın Devlet Yönetimine Katılma Hakkı” ile ilgili bir kitap yazmaktaydım. Devletin insanın başına balyoz gibi inmeyi marifet saydığı dönemlerde, devlete katılmanın değil, olsa olsa ondan “sakınma”nın söz konusu olabileceğini, elbette ben de biliyordum. Ama o gün de, bu gün de temel kanım şu ki, soyut bir devlet düşmanlığıyla herhangi bir toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek olanaksızdır. Toplumu değiştirme doğrultusunda etkili olunmak isteniyorsa, ne yapıp yapıp devlet gücünün şu veya bu yönüne katılmanın yolları bulunmalıdır.

Üniversiteden uzaklaştırılınca, ister istemez, kitapla ilgili çalışmalarını da bir yana bıraktım. Ne var ki, aradan geçen beş yılı aşkın zaman, insanın ancak kendi kaderi üzerinde söz sahibi olduğu ölçüde insanca yaşayabileceği yolundaki inancımı daha da pekiştirdi. Özetle, siyasal katılma, hem devrimci bir dünya görüşünün, hem de insanca yaşama isteminin vazgeçilmez bir gereği gibi görünüyor bana. Yarım kalmış kitabımdan aldığım yukarıdaki parçayı, “devrim” ve “insanca” sözcüklerinin aklıma getirdiği ilk isim olan Prof. Sadun Aren'e saygıyla armağan ediyorum.

“meşru” ve “ilginç” sayan bir anlayışın toplumda geçerli olması zorunludur. Böyle bir anlayışın bulunmadığı toplumlar, söz almanın serbest olduğu, ama utanma, sıkılma veya korku gibi nedenerle, hiç kimsenin konuşmadığı toplumlara benzerler.

Bazı yabancı toplumlar, bu bakımdan, dünyayı imrendirecek bir gelişmişlik düzeyindedir. Özellikle Amerikan, İngiliz ve Fransız toplumlarında, yönetilenlerin kendi haklarına sahip çıkma, bunlar için seslerini yükseltme ve hatta gerekirse dövüşme geleneği güçlüdür. Bu toplumları yetke ile susturmak, nerdeyse olanaksızdır. Onun için, diktatörlük, buralarda büyük bir tehlike oluşturmaz. Tüzel (hukuki) dayanaklar zayıf kalsa bile, katılcılık mekanizmaları toplum dokuları tarafından daima yeniden üretilir.

İnsanlığın çoğunluğunu oluşturan ve Türkiye'nin de dahil bulunduğu toplumlarda, durum böyle değildir. Buralarda, katılma, henüz çoğunlukla “doğal” gelmemektedir. Onun içindir ki, serbest bırakılması yetmez; bir de teşvik edilmelidir. Serbest bırakılması, hukuk mekanizmalarının işidir. Teşvik edilmesi ise, uygun bir ideolojik ortam yaratılmasına bağlıdır. Bu da kolay bir iş değildir. Aslında burada söz konusu olan, toplumun siyasal kültürünün dönüştürülmesidir.

Almond ile Verba'nın, beş bin İngiliz, Alman, İtalyan, Meksikalı ve Amerikalı üzerinde yaptıkları ve amacı siyasal kültür farklarını ortaya çıkarmak olan ünlü araştırmada, siyasal kültürler başlıca üç tipe ayrılmıştır: 1) Dar ufuklu siyasal kültür; 2) Uyruk siyasal kültürü; ve 3) Katılcı siyasal kültür (1). Birinci tipin özellikleri şunlardır: Yönetilenler siyasal sisteme karşı genellikle ilgisizdirler; yönetim onlara ulaşamayacak bir uzaklıkta görünür; dolayısıyla, siyasal ilgileri kendi yakın çevreleri ile sınırlı kalır; siyasete ilgileri “dar ufuklu”dur. Yazarlar, bu tipe örnek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu göstermektedirler.. İkinci tipte ise, yönetilenler merkez yönetimi ile ilgilidirler. Yönetimi etkileyebileceklerini pek düşünmeseler bile, yönetimin uygulamalarına “müşteri” olduklarının farkındadırlar. Burada, artık, yönetim ile yönetilenler arasında bir bağ doğmuştur. Ama bu bir “alışveriş” değildir; tek yönlüdür. Yönetim etkindir, vericidir; yönetilenler ise edilgendir, alıcıdır. Bu, “uyruk” siyasal tavrıdır. Bizde buna örnek, tekparti dönemi olabilir. Üçüncü

(1) ALMOND and VERBA (*Civic Culture*), s. 17-19.

tipte ise, iki taraf karşılıklı etkileşme içindedir. Yönetilenler, oy verme, dernek kurma, siyasal partilerde çalışma gibi yollarda yönetimi etkileyebileceklerini, onu bir ölçüde de olsa, belirleyebileceklerini görmüşlerdir. Yönetim de, tabandan gelen isteklere daha duyarlı olma zorunluğunu hissetmeye başlamıştır. Burada, yönetim ile yönetilenler arasında, istem, destek, itiraz biçiminde, bir etki-tepki ilişkisi doğmuştur. Uyruk etkinleşmiş, “yurttaş” haline gelmeye yönelmiştir. Artık gündemde, “katılımcı” bir siyasal kültür vardır. Türkiye, herhalde, çokpartili dönemde bu sürece girmiştir.

Yazarların da belirttikleri gibi, yukarıda sayılan tipler, gerçek yaşamda bulunması güç, “katıksız”, “saf” örneklerdir. Gerçekte, genellikle, bu tiplerin karışımları ile karşılaşırız (2). Toplumlar, bu çeşitli tipler arasında, hep geçiş halindedirler. Öte yandan, toplumların kendi içlerinde türdeş olmadıkları da unutulmamalıdır. Her toplum, siyasal kültür bakımından farklı düzeylerde bulunan birçok kesimden oluşur. Dolayısıyla, belli bir zaman kesitinde, toplumun tümü için geçerli olacak bir ideolojik kalıp bulunabileceği düşünülmemelidir. Her dönemde, ancak küçük veya büyük bir “çoğunluk” için geçerli olan ideolojik yönelişler söz konusudur.

Tunaya, siyasal katılmanın ideolojik ortamını, bir de “sağ” ve “sol” yaklaşımlar açısından ele almaktadır. “Sağ, insanı, toplumun idaresi bakımından, hareketsiz bırakabilmekte, kişinin *vatandaş* olarak devlet yönetimine katılmasını yetersiz bir statüye bağlamakta, *statik* kalmasına âmil olmaktadır. Sol, insana, toplum içinde daha dinamik bir siyasal işlev sağlamakta, insan yapısı saydığı toplumun yönetiminden kişiyi sorumlu tutmaktadır.” (3). Bu tanımlara göre, bir ülkenin yönetiminde sol güçlerin daha fazla ağırlığa sahip olduğu dönemlerde, katılma düzeyinin daha yüksek olacağını söyleyebiliriz. Ancak, bu tanımların, yalnızca “geleneksel sağ” ile “demokratik sol” için geçerli oldukları gözden uzak tutulmamalıdır. Modern sağın bir türü olan faşizm, belli bir tür katılımcılığı teşvik etmektedir. Ama bu, aldatıcı bir yönde “güdülenmiş” bir katılımdır. Otokratik soldaki katılma ise, özgür değildir, “zoraki” katılımdır.

(2) *Ibid.*, s. 23.

(3) TUNAYA (*Siy. Kurumlar*), s. 25.

Siyasal katılmanın ideolojik ortamını belirlemek için, başka etmenlere de bakmak olanaklıdır. Sosyal, bunların ikisine değiniyor: biri, yönetilenlerin bireyci olup olmamalarıdır; diğeri ise, yöneticilerin katılmacılığa açıklık dereceleridir. Sosyal'ın dediği gibi, "asıl tabiatları bireyci olan halklar, yönetimle işbirliğini gerektiren çalışmalara, toplum bilinçleri ve dayanışma duyguları uyanmış halklardan daha az yatkın olurlar. Bununla birlikte, bireycilik, toplu girişimler konusundaki eleştirme duygusunu geliştirir ve bu anlamda yönetimin işleyişi üzerinde yönetilenlerin daha fazla etki göstermelerini sağlamaya yarayabilir." (4) İdeolojik ortamı belirlemede diğeri bir etmen de, yöneticilerin tutumudur. "Kendi yönetimlerinin işleyişine yönetilenlerin de katılmasını isteyen birçok yöneticiye karşılık, katılacak vatandaşları ikna etmek sorumluluğuna katlanmadan işlemlerinin sorumluluğunu tek başlarına taşımak isteyen yöneticilerin sayısı da fazladır." (5).

Özetle, siyasal katılmanın varlığını, niteliğini ve düzeyini belirlemede, ideolojik ortamın birinci derecede rolü vardır. Ortamın kendisini belirleyen etmenler ise, çok çeşitlidir. Yönetilenlerin psikolojisi, toplumsal gelenekler, belli bir dönemin iç ve dış koşulları, yönetimin yapısı, yöneticilerin tutumu gibi birçok etmen burada rol oynamaktadır. Daver'in haklı olarak belirttiği gibi, bütün bunları unutup, katılmayı, özgür bir "siyasal ajan"ın özgür tercihihine dayanan bir davranış biçimi olarak görmek, geniş ölçüde yanıltıcı olur (6). Gerçekçi olmak isteniyorsa, incelenecek toplumun her dönemdeki somut ideolojik koşullarına dikkatle eğilmek, bunları birinci derecede hesaba katmak gerekir.

Türkiye'nin geçmişine ve gününe böyle bir yaklaşımla bakıldığında, katılmanın ideolojik ortamı bakımından, karşımıza ne gibi veriler çıkmaktadır? Bu soruya yanıt verebilmek için, hem halkın siyasal kültürüne, hem de ülkenin siyasal deneyimine bakmak gerekir.

(4) SOYSAL (*Halkın Yön. e Etkisi*), s. 8.

(5) *Ibid.*, s. 27

(6) "Siyasal demokrasinin öngördüğü "tercihinde tamamen hür siyasal ajan" varsayımı realitelerle her zaman bağdaşmamaktadır. Nasıl klasik ekonomistlerin ileri sürdükleri piyasa ekonomisi içinde, tercihinde (bir malı satın alıp almamakta) tamamen hür ekonomik ajan (*homo economicus*) hipotezi günümüzde beyin yıkama derecesine varan yoğun reklam kampanyaları ve malı adeta müşteriye empoze eden satış teknikleriyle soyut hale gelmiş bulunuyorsa, aynı şekilde siyasal tercihi hürriyeti, yoğun ve tek yönlü propaganda, malî baskı, sosyal bağlılık gibi nedenlerle demokrasilerde de geniş ölçüde kısılmış bulunuyor." DAVER ("Siy. Haklar"), s. 46.

Halkın siyasi kültürünü belirleme açısından önümüzde duran en anlamlı kaynaklardan biri, hiç kuşkusuz, atasözleridir. Yönetici olmanın, baş olmanın ne denli değer taşıdığını, örneğin şu atasözü çarpıcı bir biçimde dile getiriyor: “Baş ol da eşek başı (soğan başı) ol.” (7). Üstelik, bunun gibi daha birçok atasözümüz var. Ör.: “Bir günlük beylik, beyliktir.” (8). “Baş nereye giderse, ayak da oraya gider.” (9). “Çobansız koyunu kurt kapar.” (10). “Baş olan boş olmaz.” (11).

Öte yandan, yönetimle ilgili birçok atasözümüzde, şöyle bir görüşle de karşılaşılıyor: yönetim belalı bir şeydir; hikmetinden sual olunmaz; en iyisi, ona ya hiç bulaşmamak, ya da körü körüne boyun eğmektir. Ör.: “Devletli ile deli bildiğini işler.” (12). “Devletli gözü perdeli olur.” (13). “Beyler buyruğu yoksula kan ağlatır.” (14). “Beylik çeşmeden su içme.” (15). “Ulular köprü olsa basıp geçme.” (16). “Baş sallamakla kavuk eskimez.” (17). “El (etek) öpmekle ağız (dudak) aşınmaz (kirlenmez).” (18). “Bükemediğin (ısıramadığın) eli öp, başına koy.” (19).

Bu örneklerin ortaya koyduğu ideolojik tutum (20) ortadadır: a) Yönetim kaçınılmazdır, adeta bir doğal afet gibidir, önüne geçilemeyeceğine göre, diklenip zararı artırmak, akıl kârı değildir; b) Yönetimin ne yapacağı kestirile-

(7) AKSOY (*Atasözleri*), s. 162 (n. 456).

(8) *Ibid*, s. 172 (no. 525).

(9) *Ibid*, s. 162 (no. 454).

(10) *Ibid*, s. 190 (no. 656).

(11) *Ibid*, s. 162 (no. 455).

(12) *Ibid*, s. 205 (no. 759).

(13) *Ibid*, s. 205 (no. 758).

(14) *Ibid*, s. 166 (no. 483).

(15) *Ibid*, s. 166 (no. 484).

(16) *Ibid*, s. 366 (no. 1980).

(17) *Ibid*, s. 163 (no. 457).

(18) *Ibid*, s. 223 (no. 880).

(19) *Ibid*, s. 181 (no. 588).

(20) Burada “ideolojik tutum” denen şey, bazen “ulusal karakter” adı ile ifade edilmektedir. Kalıplaşmış imgeler kuşkuyla karşılanırsa bile, örneğin Fransızların daha “itirazcı”, İngilizlerin daha “katılcı”, Almanların daha “düzeneci” oldukları da bir gerçektir. Bu ulusal nitelikler, uzun yüzyıllar süren koşulların ürünüdür. Koşullar değiştikçe bunlar da elbette değişir ama, ideolojik değişim, genellikle, maddi değişimden çok daha yavaş gerçekleşir.

mez; c) yönetim, yönetilenler için acımasızdır; ç) En büyük talip, yönetici olmaktır. Ama “devlet kuşu”nun kimin başına konacağı hiç belli olmaz (21).

Görüldüğü gibi, bu ideolojik tutumun baş özelliği “tevekkül”dür. İslam’da yönetimin dinsel bir temele dayanması, bu tutumu daha da pekiştirmektedir. “Şeriatın kestiği parmak acımaz.” (22). Şeriatın uygulayıcısı da yönetim olduğuna göre, yönetilenlerin ses çıkarmadan boyun eğmekten başka çareleri yoktur. Zaten, onların “boynu kıldan incedir.” Hem, boyun eğmeyip de ne yapacaklardır? Düzen bikez böyle kurulmuştur; değişeceği de yoktur: “Böyle gelmiş, böyle gider.” (23).

Gerçi, yönetimin acımasızlığını bilmekten kaynaklanan, bir küçümseme duygusu, bir isyan çılgılığı da zaman zaman duyulur. Örneğin, “Elde bulunan beyde bulunmaz.” (24) atasözü, bey olmakla adam olunmadığını, beyin varlığına ve gücüne karşın, halkta da beyde bulunmayan nice değerler saklı olduğunu vurgular. Ama bu, karşı koymaya dönük bir saptama değildir. Kaçınılmaz boyun bükükülüğünün acısını daha da artıran bir bilinç ışığıdır. Aynı şekilde, “Mazlumun ahı, indirir şahı.” (25) atasözü, bir isyan çağrısı değil, bir çaresizlik çılgılığıdır. Yönetilen, burada, kendisini inleyen yöneticiye, adeta, “Allah’tan bulasın!” demektedir. Yoksa, yönetimi dizginlemek veya değiştirmek için kendisinin yapacağı bir şey yoktur.

Altı yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğu, işte bu temel ideoloji çerçevesinde yaşamış ve yüzyıllar boyunca bunu daha da pekiştirmek için elinden geleni yapmıştır (26). Bu uzun dönemde, siyasal katılmadan söz etmek

(21) Deyim olarak “devlet kuşu”, “umulmadık bir talih” demektir. AKSOY (*Deyimler*), s. 597 (no. 3888). Bu deyim, hem yönetime eşsiz bir değer verildiğini, hem de bunun önceden kestirilmesi olanaksız, tam bir talih işi olduğunu çok güzel anlatıyor.

(22) AKSOY (*Atasözleri*), s. 354 (no. 1851).

(23) *Ibid*, s. 179 (no. 579).

(24) *Ibid*, s. 219 (no. 854).

(25) *Ibid*, s. 317 (no. 1579).

(26) Osmanlı yönetiminin değişmez ilkesi, “sivil toplum” karşısında, devleti rakipsiz bir güç olarak tutmaktır. Onun için, ta yıkılış yıllarına gelinceye dek, katılmacı mekanizmaları hep kesinlikle reddetmiştir. Buna karşılık, Batı’da, daima, merkezi devlete kafa tutacak bir güç bulunmuştur. Bu güç önce, feodal beyler, sonra da burjuvazidir. Bu bakımdan, başlangıçta feodalizm güçlü olduğu, yani “merkez” rekabeti kabullenmek zorunda kaldığı içindir ki, daha sonra burjuvazi de güçlenebilmiştir. Hatta, daha sonraki işçi katılımının, yani sosyal-demokrasinin anahtarı da burada bulunabilir. Rusya’da katılma geleceği olmadığından, sosyal-demokrasi değil, sosyalizm olmuştur. Türkiye’de, iki yüzyıllık yenileşme çabalarına karşın, “merkez” hâlâ kendisini katılma olayına tam alıştıramamış, sivil topluma karşı hoşgörülü olmayı içine sindirememiştir.

olanaksızdır (27). Çünkü, yönetilen, yönetim karşısında, “hak sahibi” olarak görülmemektedir. Savcı'nın deyişiyle, “Osmanlılarda, beşerî şahsiyeti geliştirmeyi, beşerî şahsiyetin amme otoriteleri önündeki muhtariyetini korumayı amaç edinen... bir insan hakları doktrini var olamamıştır.” (28).

Osmanlılarda sözü edilebilecek tek şey, “olumsuz” katılmadır. En büyük örneklerinden biri Celali isyanları olan bu eylem biçimi, sıradan kişinin hak ve özgürlüklerini bayrak edinen bilinçli bir özgürlük hareketi değildir. Düzen bozulunca çaresiz kalan bir bölüm halkın, merkezdeki büyük beye karşı, taşradaki küçük beyleri desteklemesidir. yönetilenlerin kendi değerleri adına başkaldırıları ise, Patrona Halil, Kabakçı Mustafa isyanlarında görüldüğü gibi, hep geleneklerin korunması yönündedir (29). O gelenekler ki, katılcılığın karşısında en büyük engeli oluşturan aslında onlardır.

III. Selim'den ve özellikle II. Mahmut'tan itibaren yenileşme sistemli bir biçimde başladıktan sonra dahi, katılma, halk için söz konusu değildir. Aksine, yenilik, “tepeden inme” gelen bir harekettir. Zamanla sayıları artsa bile, bunun sahibi ve destekleyicisi, yalnızca bir avuç aydındır. Halk, ancak “olumsuz” katılma biçiminde, kendi sesini duyurabilmektedir (30).

(27) Gerçi, yönetilenler arasında şu veya bu kişinin başına “devlet kuşu” konması, yani kendisine yönetimde yer verilmesi, görülmeyen olaylardan değildi. Aksine, “yönetici sınıfın kul statüsünde bulunmasının... önemli bir sonucu, çok yüksek ve hızlı bir toplumsal geçişkenlik.” FINDLEY (*The Sublime Porte*), s. 36. Dolayısıyla, arızı de olsa, yönetimde görev alma biçiminde bir siyasal katılma kapısı, -soyluluğa dayanan düzenlerde görülenin aksine- tümüyle kapanmış değildi. Ama, Osmanlılarda, Çin örneğinde gördüğümüz bir bürokratik işe alma geleneği de yoktu. Yani, şu veya bu kişinin yönetim katına yükseltilmesi, ne hak doğurucu bir doktrine, ne de sınavlar gibi görece nesnel, kurumlaşmış yollara bağlıydı: raslantılardan kaynaklanan bir olaydı. Osmanlılarda devlet kuşu, tıpkı talih gibi, “kör”dü.

(28) SAVCI (*Hürriyetler*), s. 99.

(29) Türk tarihinde kitlenin bu ideolojik tepkisine benzer bir tutum, Sosyal'ın yukarıda sözü edilen çalışmasında birleştirilen ulusal raporların birinde, Portekiz raportörünün şu ilginç teşhisinde de ifade bulunuyor: “Kamuoyu ve vatandaşlar birçok şeye ilgisiz kalıp ancak ender durumlarda müdahale ederler, ama yine de yapılmayacak bir şey kalır: dinsel, ahlaksal ve sosyal nitelikte temel ilkelere dayanan bazı durumlara dokunulamaz.” Aktaran, SOYSAL (*Halkın Yön.e Etkisi*), s. 9-10

(30) Türkiye'de, yönetilenlerin, sonunda katılcılığa yol açacak olan bu tepeden inme yenileşmeye karşı bu tür kitlesel direnişleri, kabaca, 1937 yılına dek sürmüştür. O yılın ortalarında patlak veren Dersim ayaklanması, özlemleri “geriye dönük” bir kanlı eylemler dizisinin son önemli halkası sayılabilir.

Katılma açısından bakıldığında, Osmanlı yenileşme süreci içinde ilk büyük dönüm noktası, II. Meşrutiyet'tir. "Hürriyetin ilanı" ile, Tanzimat'ın yarattığı yerel yönetimler, dernekler, tiyatrolar, gazeteler gibi araçların sağladığı birikim, ilk kez yığınlara mal olmuştur. Gerçi, bu yığınsal hareket henüz İstanbul ve Rumeli ile sınırlıdır. Ama, artık Türkiye'de de, yönetilenlerin siyasal katılma süreci başlamıştır.

Mustafa Kemal hareketinin, siyasal katılma açısından ele alınması gereken birçok yönü vardır. Örneğin, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın katılmanın ilk koşulu olan bağımsız bir devlet yaratma işlevini yerine getirdiği açıktır. Katılmaya daha sonra olanak verecek temel hukuk çerçevesinin de, Mustafa Kemal döneminde çatıldığı bir gerçektir. Burada, konunun daha çok ideolojik yönleri üzerinde durulacaktır. Soruna bu açıdan bakıldığında, yeni ve güçlü bir devlet kurmanın, -katılmanın ilk varlık koşulunu oluşturmakla birlikte- siyasal katılmacılığı güçleştiren bir yanının da bulunduğu görülebilir. Gerçekten de, "Katılma bir yanda emretme gücü, bir yanda ise itaati içeren bir ilişki bütünü içinde yer almakta ve tanım gereği, bu emretme gücünü paylaşma ya da en azından etkileme sorunu olarak belirlemektedir. Burada otorite ile katılma arasında özleri gereği bir çelişki ortaya çıkmaktadır." (31). Bu teşhis doğru ise, Mustafa Kemal'in güçlü bir devlet yaratma eyleminin, hiç değilse merkez yetkeçiliğini pekiştirme yönüyle, katılmayı kolaylaştırmayan bir ideolojik ortam yarattığı söylenebilir.

Ama aslında, katılmayı güçleştiren esas neden, devlet yetkesinin gücü değil, bunun oluşum tarzıdır. Mardin'in dediği gibi, Kemalist Devrim, belki, aşağıdan yukarı giden yollardan, örneğin, eşrafa cephe alan, halka hizmet götürerek onu seferber eden, yığınları gerçekten gönüllü bir biçimde harekete geçiren bir örgütlenme modeli içinde gerçekleştirilebilirdi. Mardin'e göre, bu yönetimin tercih edilmemesinin gerçek nedeni, fiilî olanaksızlıktan çok, Osmanlılardan devralınan ve çevreye karşı daima merkezi kollayan bürokratik gelenektir (32). Dolayısıyla, katılmacılık açısından Mustafa Kemal hareketinin yarattığı esas sorunun kaynağı, güçlü devlet değil, bu devletin dayandığı gücün niteliğiydi.

(31) UYSAL ("Laiklik ve Kat."), s. 63.

(32) Şerif A. Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", in AKARLI end BEN-DOR (*Pol. Part. in Turk.*) s. 23-24.

Gerçek şu ki, Mustafa Kemal hareketi, ister istemez, yüzyıllardır egemen olan bir toplumsal tevekkül geleneği çerçevesinde yer alıyordu. Dinsel temelli güçlü olan bu geleneği kırmadan, katılma yollarını açmak pek güçtü. Bunu denemek, hareketin başarısına bile mal olablirdi. Mustafa Kemal'in tercih ettiği strateji, önce bu geleneği kullanarak devleti güçlü kılmak, sonra da devlet gücüne dayanarak bu geleneği kırmaya girişmekti. Bunun için kullandığı araç, laiklik siyaseti oldu. Gerçekten de, laikliği getirmek siyasal katılmayı gerçekleştirmeye yetmeyebilirdi ama, bizimki gibi toplumda, laiklik olmadan katılmanın oturtulabileceği sağlam bir temel kurulamayacağı da kuşkusuzdu (33).

O halde, Mustafa Kemal'in yaptığı, tepeden inme bir "özgürleştirme" hareketi idi. Robespierre'in dediği gibi: "Devrim hükümeti, hürriyetin zulme karşı tiranlığıdır. Kuvvet sadece cürmü korumak için mi kurulmuştur? Ve yıldırım mağrur kafaları ezmek için değil midir?" (34). Mustafa Kemal'in yönetimi otokratikti, ama bu "aydın despotizm"nin amacı özgürlük değil miydi? Osmanlı geleneğinden gelen bir toplumda, özgürlüğün koşullarını yaratmanın başka bir yolu var mıydı?

Mustafa Kemal zamanında olsun, ondan sonra olsun, katılcılığın önkoşulu olan laikliği yerleştirmek için gerekirse zora başvurulabileceğini, yani aslında -geçici bir süre için dahi olsa- katılcılığın bir yana bırakılabileceğini savunanlarla, (35) baskı yöntemleriyle siyasal katılmaya ulaşamayaca-

(33) "Laikliği, ister din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve dinin insan vicdanına itilmesi olarak tanımlayalım, ister çok daha geniş bir biçimde, insan ilişkilerinin önyargı ve katı kalıplarından sıyrılarak, eşitlik ve hoşgörü temellerine oturtulması olarak algılayalım; toplum yapısındaki değişimin ürünü ve demokratik toplumların bir ilkesi olan bu olgu katılmanın gerek, ancak yeter olmayan koşullarından birisini oluşturmaktadır." UYSAL ("Laiklik ve Kat."), s. 62.

(34) Maximilien Robespierre, "Cumhuriyetin İç Yönetiminde Ulusal Konvansiyon'a Kılavuzluk Edecek Siyasal Ahlak İlkeleri Üzerine", çev. Taner Timur, in TUNÇAY (*Yeni Çağ*), s. 265.

(35) Bu görüşün güzel bir örneğini, Aksoy'da buluyoruz: "Nihayet belirtmek isterim ki, gerici eylemlerin gerçek kaynağının, toplumsal yapı değişikliği gerçekleştirilmedikçe kurutulamayacağını, ben de öteden beri kabul etmekteyim. Ancak bu yapı değişikliği gerçekleşmediği sürece, -palyatif tedbirler niteliğinde de olsa- üstyapı kurumları (özellikle hukukî yasaklamalar) ile gerici akımları engellemenin, toplumumuz için büyük faydasına hatta zorunluluğuna inanıyorum." AKSOY ("T'de Düş. Özg."), s. 205.

ğını düşünenler, açık veya örtülü bir biçimde, yurdumuzda daima tartışma halinde olmuşlardır. Uygulamada ise, kâh birinci, kâh ikinci görüş ağır basmış, sonuçta, katılmacılığın gelişmesinde ikisinin de yararı olmuştur.

Birinci görüş, esas olarak Mustafa Kemal döneminde geçerli olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, ikinci görüş üstünlük kazanmıştır. İnönü'nün yeşil ışık yaktığı yeni anlayışa göre, devlet yetkesinin demokratik açıdan tam meşru sayılabilmesi için, siyasal katılmaya dayanması zorunludur. Bu görüşü halka mal eden hareket ise, Demokrat Parti olmuştur.

“Atatürk iktidarı Türkiye'ye millî egemenlik kavramını getirmişti. Ancak bu, soyut bir egemenlik kavramıydı. Millet, imtiyazsız, sınıfsız, farklılaşmamış bir kitle, yani soyut bir varlık olarak görülüyordu. Bu soyut varlığın uhdesindeki soyut egemenlik, yine ancak idarecilerin elinde somutlaşıyordu. Nazarî olarak büyük bir devrim yapılmış, egemenliğin kaynağı “tanrı”dan alınarak “millet”e maledilmişti. Pratikte ise, yönetici-yönetilen ilişkileri bakımından büyük bir değişiklik olmamıştı. İdare halkın dışında, onun üstünde, ona yabancı bir varlıktı. Demokrat Parti, kendi iktidar emellerini gerçekleştirmek için dahi olsa, bu soyutlamanın yalanını ortaya çıkarmak görevini üstlendi... Bu cesur propaganda neticesinde Türkiye'de büyük bir demokratik adım atıldı. Yüzyıllardan beri ilk defa olarak Türkiye halkı, kendi arzusu ile idarecilerini değiştirdi. O zamana kadar, meşrutiyetten cumhuriyete uzanan bütün demokratik reformlar hep tepeden inme yapılmıştı. İlk defadır ki, 1950'de, aşağıdan yukarı bir reform yapıldı. Bunun önemini küçümsemek imkânsızdır.” (36).

Gerçekten de, 1950'de, siyasal katılma bakımından dev bir adım atılmıştır. Artık söz konusu olan, katılmayı “işitmek” değil, “yaparak” öğrenmektir. Ancak, her öğrenme sürecinde olduğu gibi, bunun da başlangıcında önemli acemilikler yapılmıştır. Demokrat Parti, katılmayı sağlamanın en kolay yolu olarak, bir önceki dönemde “özgürleştirme” yöntemine karşı doğmuş olan tepkileri destekleme yanlına düşmüştür (37). Sınıfsal konumu ve ideolojik yapısı gereği izlediği siyaset tepki biriktirmeye başlayınca da, bu kez, siyasal

(36) EROĞUL (*Demokrat Parti*), s. 201.

(37) SAVCI (*Demokrasimiz*), s. 35.

katılma olanaklarını önce daraltmaya, sonra da boğmaya yönelmiştir. Böylece, yine “özgürleştirici” bir müdahaleye çağrı çıkarmıştır.

Ne var ki, 1960’a gelindiğinde, darbe sahiplerinin yola çıktıklarında taşıdıkları düşünceler ne olursa olsun, kısa zamanda artık toplumun “iyi niyetli tepeden inmeciliğe” tahammül edemeyecek kadar olgunlaştığı; ulaştığı gelişme düzeyinde buna gereksinmesi kalmadığı; dolayısıyla, bundan böyle, gerekçesi ne olursa olsun, siyasal katılmayı durduran bir yönetimin mutlaka “geriye doğru” bir adım atmış olacağı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, özgürleştirme için en sağlıklı yol benimsenmiş, katılmacı bir anayasa yapılarak, yenileştirme işlevi toplumun kendisine, başta işçi sınıfı olmak üzere, toplumun atılımcı kesimlerine bırakılmıştır.

Ancak, bu da yeni bir süreçti; bunun da başlangıcında acemilikler yapılması kaçınılmazdı. Nitekim öyle oldu. Demokratik güçler, aralanmış olan katılma kapılarından düzenli ve düzensiz (disiplinli) bir biçimde geçmesini bilemediler. Böylece, olumlu katılmanın hızla olumsuz katılmaya dönüştüğü, bir kargaşa dönemi yaşandı. İş iyice çığırından çıkıp can güvenliği bile tehlikeye düşünce, yeni bir askeri müdahale kaçınılmaz oldu. 12 Eylül 1980’de yerleşen yeni düzen, kargaşanın sorumluluğunu katılmacılıkta gördü. Bunun sonucunda da, hazırladığı yeni anayasa, katılma olanaklarını asgariye indirdi.

Yönetilenlerin çok büyük çoğunlukla onayladıkları 1982 Anayasası’nın uygulamada daha neler getireceği kesin bir biçimde bilinemez. Bugünkü ideolojik ortamın, 1960’lara göre, siyasal katılmaya çok daha elverişsiz olduğu kuşusuzdur. Ne var ki, toplum yaşamında, süreçleri geriye çevirmek, “çarkları geri döndürmek”, pek güçtür. Durdurulan gelişmelerin, bir süre sonra, bu kez dayanılmaz bir güçle yeniden su yüzüne çıkması kaçınılmazdır. Böyle olunca, Mustafa Kemal yönetimiyle özgürleştirilen, 1945’ten sonra siyasal katılmayı fiilen yaşayan, 1961’den sonra kendi kaderini değiştirmede bunun değerinin bilincine varan bir toplumun, bundan sonraki doğal aşama olan, herkesin sesini özgürce duyurduğu, çoğunluğun azınlığı boğmadan ülkeyi yönettiği, azınlığın da çoğunluğa saygı gösterdiği, gerçekten demokratik, özgür ve alabildiğine katılmacı bir düzene, bu kez düzensiz bir biçimde geçeceğine inanmamak güçtür.

KAYNAKLAR

- Ergin D. Akarlı And Abriel Ben-dor (eds.), **Political Participation in Turkey**, İstanbul, Boğaziçi University Publications, 1975.
- Muammer Aksoy, "Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü" *in Türkiye'de İnsan Hakları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: 256, Kamu Hukuku ve Siyasal Bilim Enstitüsü Yayınları: 1, 1970, s. 125-215.
- Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971.
- Ömer Asım Aksoy, **Deyimler Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.
- Gabriel A. Almond and Sidney Verba, **The Civic Culture**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1963.
- Bülent Daver, "Türkiye'de Siyasal Haklar", *in Türkiye'de İnsan Hakları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: 256, Kamu Hukuku ve Siyasal Bilim Enstitüsü Yayınları: 1, 1970, s. 41-72.
- Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 294, 1970.
- Carter V. Findley, **Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1980.
- Bahri Savcı, **Demokrasimiz Üzerine Düşünceler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 155-137, 1963.
- Bahri Savcı, **Hürriyetler Üzerine Düşünceler**, Ankara, Yargıçoğlu Matbaası, 1968.
- Mümtaz Soysal, **Halkın Yönetime Etkisi**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1968.
- Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 4. Bası, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: 554, 1980.
- Mete Tunçay (der.), **Batı'da Siyasal Bilgiler Düşünceler Tarihi, 2, Yeni Çağ, Seçilmiş Yazılar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 288, 1969.
- Birkân Uysal, "Siyasal Otorite, Laiklik ve Katılma", Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 14, S. 4 (Aralık 1981), s. 61-74.